

LAKATOS ARTUR

A HOLOKAUSZT KOLOZSVÁRI TULÉLŐI EMLÉKEZNEK

Lówy Dániel: *Sárga csillag Kolozsváron. Kortanúk emlékezései, Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2017, 464 oldal*

A szerző igazán sokoldalú és komplex egyéniség, aki amerikai és magyarországi kötődése mellett sok minden által kapcsolódik Kolozsvárhoz, ahol született, tanulmányait végezte, és mai napig sok barátja él. Alapképzettsége vegyész – és azt szokás mondani, hogy a szakmai ember mindig az, ami az első diplomája –, e területen is kiválóan megállta helyét, amerikai egyetemeken oktatott, megrendelői között található többek között a Haditengerészeti Kutatóintézet. Ugyanakkor nagyon jelentős munkássággal bír a humántudományok területén is, több mint kétszáz publikáció szerzője. Különösen kiemelendők a holokauszt kolozsvári – és tágabb értelemben véve erdélyi – aspektusairól szóló terjedelmes, jelentős kutatómunkáról tanúbizonyságot tevő átfogó kötetei. Ezeket egészíti ki jó kommunikációs készsége, közvetlensége, nyílt stílusa és nyitott személyisége, ami mind előnyös tulajdonságokat jelentenek olyan kutatók számára, akiknek emberekkel, azok emlékeivel kell dolgozzanak.

Habár a holokauszt fogalma az emberiség történetének egyik legsötétebb és a maga nemében példátlan szörnyűségét fedi, beszélni róla mégis szükséges, fontos, és sokak szubjektív percepciójával ellentétben sok mindent nem tudunk mind a mai napig a folyamat lezajlásáról. Jobban mondva sokat tudunk, de folyamatosan kerülnek felszínre új részletek, melyek akár az összképet jelentősen meghatározó részleteket is árnyalhatják, módosíthatják. A deportálás, a kényszermunka és a tömeges megsemmisítés mint folyamatok olyan szilárd tényeket jelentenek, melyek nem képezhetik vita tárgyát, ugyanakkor állandóan, mind a mai napig derül fény újabb háborús bűnökre, háborús bűnösök leleplezésére, magukat holokauszt túlélőknek vagy zsidómentőknek kiadó szélhámosok lebukására, de ugyanakkor több valódi zsidómentő emberséges és gyakran hősiességű kiállása is napjainkban kerül nyilvánosságra, ami által a Világ Igazainak száma is bővül. Kevés olyan történelmi eseményben áll szemben egymással tömbszerűen úgy az emberség és az embertelenség, mint a holokauszt esetében, ugyanakkor az egyéni sorsok esetében néhol árnyalódik a kép: tudunk megrögzött szélsőjobbosokról, akár SS-katonákról is, akikben feltámadt az emberség, és akadtak az áldozatok között is, akik azzal próbálták meg túlélésüket biztosítani, hogy sajátjaikra

rontottak. Az elsőre példa az e kötet lapjain ismertetett történet a vagonot kíséző SS-őrről, aki kenyéradagját a vagon foglyainak adta (78. p.), vagy ilyen történetet mond el Mureșan Kertész Judit is egy nyilas kamasz pártszolgálatosról. Az eredeti forrás szavai jobban beszélnek bármely értelmezésnél: „A nyilas házban volt egy jelenet, ami nagyon meghatott. Tizenhat éves nyilas fiú őrzött minket, azt a húsz nénit és lányt, akik ott voltunk. Amikor engem meglátott, megkérdezte, hány éves vagyok, és amikor megmondtam, neki, hogy tizenöt, lecsapta a fegyverét a sarokba, és bögni kezdett, lehajtotta a fejét az ölembe. Simogattam, vigasztaltam, azt sem tudtam, hogy öntsek belé lelkem. Kiderült, hogy öntsek belé lelkem. Kiderült, hogy neki pont ekkora húga van, és amikor Szentesről elindult a nyilasokkal, akik besorozták, látta, hogy vörös az ég, ég a falu; ki tudja, mi történt a családjával?” (182. p.)

A második kategóriára pedig jó példa az a kolozsvári Grünfeld Lulu, aki kápoként több zsidó sorstársát – beleértve kolozsváriakat is – halálra vert a lágerben, valamint azzal nyerte el őrei szimpátiáját, hogy a halottak szájából aranyfogakat kihúzó csoportot szervezett és vezetett (342. p.). Valamint szó esik a holokauszt-szakirodalomban jól ismert személyek, mint Kasztner Rudolf, Nyiszli Miklós és Moshe Carmilly-Weinberger rabbi meglehetősen elmentmondásos szerepéről, vagy a sonderkommandósokról is. Mosolyogtató, a sok szörnyűség között is üde részletet jelent, amikor a szerző elmeséli – igaz, hogy nem elsőként, hanem Randolph L. Braham és Tibori Szabó Zoltán hasonló véleményével megegyező módon – Raoul Șorban „zsidómentésének” naiv és valószínűleg hamis történetét. Ezek viszont csak apró kis töredékelemek annak a hatalmas képnek, amit a holokauszt jelent, és amelynek nagyobb részleteit Lőwy Dániel is igyekszik, könyvein keresztül, megvilágítani. Az ő könyveit azért is érdemes olvasni, mert habár mindegyik olvasmányos, szövege képes lekötni a figyelmet, nincs közöttük igazi tartalmi azonosság, mindig akad új mondanivalója, ugyanazt a valóságot képes több irányból is megvilágítani. Így például *A téglagyártól a tehervonatig* (1998) ritka hasznos és értékes alap kutatás, a folyamatokat és ezek háttérét lépésről lépésre követi a kolozsvári zsidóság deportálásának története kapcsán. *A Kálváriától a tragédiáig* (2005) szintézisjellegű, komplex elemzést tartalmazó könyv, mely az előbb már említett kötet továbbvitele, vagy akár bővített kiadása, mégis elemzését tekintve eredeti. E jelenlegi könyve elsősorban a forrásokra, az élő emlékezetre koncentrál, és főleg a szerző által készített interjúkat tartalmazza, de nem csak ezt.

A kötet szerkezeti szempontból több, egy-egy rendező elv köré csoportosított fejezetből áll, melyek mindegyike egy-egy interjút vagy sorstörténetet tartalmaz. Ezek a nagyobb egységek terjedelmükben különböznek egymástól annak függvényében, hogy hány interjút tudott készíteni a szerző az adott témában. Az interjúk több évtizedes kutatómunka gyümölcseit képezik, sok közülük még a múlt század utolsó évtizedében került rögzítésre, sokan az

interjúalanyok közül – a többség – ma már nincs az élők sorában. Azok nevét, akik a könyv megjelenését megelőzően hunytak el, fekete keret övezi a tartalomjegyzékben. Ki kell emelnem azt, hogy az interjúk középpontjában a zsidóság és a zsidó közösséghez tartozó egyén tragédiája áll, ezeket az interjúkat életútinterjúkként is fel lehet használni. Ugyanis Lówy szereti megérteni a helyzetet, az eseményeket szélesebb keretbe helyezni, nem hagyja ki semmi olyanfajta információt, amely akármilyen kis részletben érdekes, minimális mértékben is hasznos lehet, és szereti hagyni beszélni interjúalanyait, akiktől ennek következtében olykor olyan részleteket is megtudhatunk, amikre máskülönben valószínűleg nem tértek volna ki maguktól. Ezáltal a kötet terjedelmesebbé válik, ugyanakkor olvasmányossága nem veszít, hanem nyer ez által.

Így az első egység négy interjút tartalmaz, címe: *Lovakként befogva, majd orosz fogságban a keretlegényekkel összezárva*. Ebben a részben négy olyan túlélő emlékezik, akik a második világháború során munkaszolgálatot is teljesítettek. Ezek közül már Neufeld György visszaemlékezéséből kiderül, hogy voltak olyan, a munkaszolgálatosokért felelős tisztek és altisztek, akik őket a lovagnál is kevesebbre tartották, de ugyanennyire drámai József Dávid visszaemlékezése a szovjet katonák által a Prut partján kivégzett magyar zsidó munkaszolgálatosokról. „[...] mivel sárga karszalagot viseltek, alighanem partizánoknak nézték őket. Ők, a munkaszolgálatosok, a felszabadítókat vélték látni, de mind lekaszabolták őket” (53. p.).

A második egység a legterjedelmesebb, lévén ez máskülönben Lówy Dániel történettudományi kutatásainak is központi témája. Az *Írisztelepi gettóból az auschwitz-birkenauai rámpára* című rész tizenkét deportált holokauszt túlélő visszaemlékezéseit tartalmazza. A különböző társadalmi háttérű, műveltségű és eltérő életúttal rendelkező személyekben közös a deportálás és a holokauszt túlélése, de már jelentősen különbözik, egyéniségükből fakadóan és az átélt szenvedések függvényében, a környezethez való szubjektív viszonyulásuk. Van, aki nem akart hazatérni, mások azonban az átéltek után is kötődtek szülővárosukhoz. Érdekes közös motívum a Kenyérmezőre történő szállítás ígérete, ami több visszaemlékező szavaiban is felbukkan: ez megtevéstől ígéret volt a deportálók részéről, és a deportáltak számára keserű felismerést jelentett, hogy végül is a lengyel területen levő megsemmisítő munkatáborokban kötöttek ki.

A harmadik egység a holokausztkutatók számára különösen érdekes lehet, mivel egy vitatott esemény kerül középpontba: az ún. Kasztner-csoport ügye, mely már akkoriban nagy vitákat, ellentéteket váltott ki a túlélő zsidó közösségen belül is. E sorok írója is látott olyan dokumentumokat a zsidó Demokrata Közösség jegyzőkönyvei között, amik a Kasztner-csoportba kerülteket a legválogatottabb dehonesztáló jelzőkkel illették. *Viszontagságok után jutottak ki Svájcba* címet viseli ez a rész, és négy olyan személy nyilatkozatait

tartalmazza, akiknek hozzátartozói a Kasztner-csoportba kerülő kedvezményezettek közé kerültek. Természetesen ezeknek sem volt a sorsuk könnyű, még ha a legnagyobb megpróbáltatást – a haláltábor – el is kerültek. Többek között az is kiderül például Bergner tanúságtételéből, hogy miféle *diplomáciai* munka volt a *török követ*...

A *Taps, fájdalom és szégyenérzet* egység keresztény szemtanúkat szólaltat meg, akik megélték, saját szemükkel látták a deportálást Kolozsváron, és a meghurcoltakhoz hasonló hitelességgel tudnak beszámolni a kor közegéről, az utca valóságáról, arról az ellentmondásos állapotról, amit Löwy Dániel egyik, a *Szabadság* kolozsvári napilapnak adott interjújában a következőképpen fogalmazott meg: „abban a szélsőséges helyzetben vált el a gyöngy a magtól”. Mert voltak, akik kárörvendtek, voltak, akik hasznot reméltek, de voltak sokan, akik kockáztattak azért, hogy segíthessenek – ők külön egységet is kapnak a kötetben. Számomra különösen megható volt az azóta már szintén elhunyt – a kötet megjelenésekor még életben levő – Asztalos Lajos visszaemlékezése Köppich Gyurika gyerekkori barátjára, akitől nem búcsúzott el.

Aki egy életet megment – egész világegyetemet ment meg, mondja a Talmud nyomán a *Schindler listája* című filmalkotás, és ez az embermentőkről szóló egység címe is Löwy könyvében. Három visszaemlékezés is szól ebben az egységben Járosi Andor evangélikus esperesről, Kolozsvár Wallenbergjéről, akinek végzete is hasonló volt svéd megfelelőjéhez.

Az interjúegységek közül a legutolsó az *Erdélyi és bánági vonatkozású beszélgetés a vészkorszak két neves magyar túlélőjével* egy Starker János csellóművésszel készített életútinterjút, illetve egy Margittai Tamással készített interjút tartalmaz. Ez utóbbi – talán nem túlzás ezt leírni – világhírű éttermet működtetett Kövi Pállal New Yorkban, a Four Seasons brand alatt.

Az utolsó két rész nem interjúkat tartalmaz, de nem kevésbé érdekes. Az *Auschwitz-bolygó* bevezetővel ellátott forrásközlés, Nisipeanu Skamperl Alice román nyelven írt naplójából közöl részleteket, melyek a lágerbeli életről, valamint az eredeti napló szerzőjének Nyiszli Miklós szerepéről szóló gondolatai is ismertetésre kerülnek. A legutolsó egység pedig Löwy Dániel terjedelmes és tartalmas tanulmánya, mely a *Kolozsvári túlélők emlékezéseit tartalmazó irodalom és adatbázisok* címet viseli, és amely a szerző és mások kutatásainak eredményeit foglalja össze. A tanulmány reflektál a kötetben szereplő interjúk által nyújtott információkra is, de nem csak ennyiből áll. Amennyiben e pillanatig nem történt meg, érdemes lenne ezt a tanulmányt angolra is lefordítani, és ezáltal nemzetközi forgalomba hozni tartalmát, mivel hasznos és átfogó képet nyújt az erdélyi zsidóság második világháborús szenvedéseiről.

Löwy Dániel e könyvét érdemes olvasni, és jó szívvel lehet ajánlani nem csak a kimondottan a holokauszt történelmi problémája iránt érdeklődők számára. Szociológusok számára az interjúkból kielégítő keresztmetszete

rajzolódi ki a kor Kolozsvárjának – és nem csak – hangulatáról, társadalmi valóságáról. Egyes részek azonban – a Renner Erwinnel készített interjú, valamint Margittai Tamás visszaemlékezése a Four Seasonra – gazdaságtörténeti szempontból is hasznosak lehetnek, nem is beszélve az egész kötet tartalmának helytörténeti jelentőségéről.

Gazdag és jól megszerkesztett a könyv főszövegét kiegészítő függelék is, ami szómagyarázatot, életrajzi adatokat – vagyis a szövegben feltűnő személyek életrajzi adatait –, könyvészetet s precíz név- és helységnévmutatókat tartalmaz. Ezek csak kikerekítik a kötet szakmai és olvasmánybeli értékét. Lapozgatni, olvasni mindenképpen érdemes, és nem tartom kizártnak azt sem, hogy holokausztörténeti bibliográfiáknak megkerülhetetlen elemévé válik majd.